

Magtymguly taglymatynyň esaslary -5: Göwün telwasy

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Türkmen dili

написано kitapcy | 22 января, 2025

Magtymguly taglymatynyň esaslary -5: Göwün telwasy

5. Göwün telwasy

Eýsem-de bolsa, nebis tebigy islegleriň belli bir çägimi ýa-da olaryň aýratyn bir görnüşimi? Ýokarda görnüşü ýaly, ol tebigy islegleriň aýratyn bir görnüşü däl-de, diňe belli bir çägidir. Tebigy islegleriň aýratyn görnüşü, oňyn görnüşleri Magtymgulynyň ruhy taglymatynda köňül diýen sözün üsti bilen aňladylýar, häzirki türkmen dilinde bolsa muňa göwün diýilýär. Göwün – ahlak tarapyn ýol berlen, ruhlaşdyrylan, ruhy manyly tebigy islegleriň jemidir.

Göwün – adamzat ruhunyň şahsyýet birligidir. Şonuň üçinem, göwün nebsiň oňyn jübütidir. Nebse – isleg, göwne – yhlas, nebse – ikiýüzlülük, göwne – açyklyk hem päklik, nebse – müýn, göwne – minnetsizlik, nebse – betnyşanlyk, göwne – gозellik, nebse – akylsyzlyk, göwne – akyllylyk, nebse – bihaýalyk, göwne – edep-haýa mahsusdyr.

Magtymgulynyň atasy beýik Döwletmämmet Azady adam göwnüni ýykmaq Kábäni ýykandan mün gezek erbet zatdyr diýýär. Çünki göwün – ahlagyň esasy daýanjydyr. Göwün adam şahsyýetiniň gymmatlygynyň ýüze çykması we ykrar edilmesidir.

Göwün Allanyň adam içindäki esasy binasy hasaplanypdyr. Döwletmämmet Azadynyň ýokarky pikiriniň durmuşy manysy we gymmatlygy-da şunuň bilen baglanyşyklydyr. Allanyň ýer ýüzünde daşdan hem agaçdan salnan öýüni gaýtadan gurup bolar, emma adamyň içinde ruhdan bina edilen öýüni ýykmaq juda çökder günädir. Çünki ony gaýtadan dikeltmegem kyn, asla mümkinem däl, munuň ruhy netijeleri-de juda agyr hem uly bolýar.

Adamyň göwün binasy, gör, näçe ýylyň içinde tutulýar hem bitirilýär. Göwün adamyň ruhunda nebsi öldürip, ýerine

gurulýan binadyr. Onda adama mahsus iň ajaýyp ahlak sypatlar bitewi bir ulgama birigýär. Päk göwni bolan adam kämilligiň, ruhy kämilligiň ajaýyp nusgasydyr. Şonuň üçinem türkmenlerde göwne degmek, göwni ýykmaq, göwni galdyrmak agyr günälerden hasap edilýär.

Göwün adamyň tä ölýänçä ruhy taýdan kämilleşmeginiň esasy hem ajaýyp purýjasydyr. Adamyň «meni» bilen nebsiniň arasynda hiç mahal oňyn gatnaşyk emele gelip bilmez, çünki nebis «meni» ykrar etmeýär, ol diňe özüni bilýär. Göwün bolsa «men» bilen sazlaşykly gatnaşyk edip, «meni» ýokary götermäge, belende galdyrmaga hyzmat edýär. Islendik ösüşiň esasy şerti, mälim bolşy ýaly, iki tarapyň arasyndaky dürli gatnaşyklardyr. Şu manyda adam ruhunyň esasy ösüşi göwün bilen «meniň» arasyndaky çekişmeler, baglanyşyklar, söhbetler esasynda amal bolýar. Garaz, göwün «meniň» abraýyna hem mertebesine işleýär.

«Göwne degmek, göwni ýykmaq» ýaly söz düzümleri ruhuň ösüşiniň irki döwürlerinde göwnüň bir zat hökmünde göz öňüne getirilendigini görkezýär. Çünki diňe bir zatdan ýasalan zada degip ýa ony ýykyp bolýar. Emma ruhuň soňky ösüşinde göwün sap ruhy-ahlak düşüňjä öwrülipdir. Indi göwne diňe ruhy zat – söz bilen degip bolýar.

Magtymguly hergiz tapmady aman,
Til ýamany tygdan, teberden ýaman.
Ýaman til ýanynda zähri çoh ýylan
Çaksa-da, bir çybyn çakança bolmaz.

Bir kişi aýy bilen dost bolupdyr. Bular gaty oňat, mähirli gatnaşyklar saklapdyrlar. Bir günem ýaňky adam aýy dostuny öýüne alyp gelipdir. Aýy agsaklaýarmyş, aýagynda ýarasy bar eken. Öý bikesi öýe giren adamsyndan:

– Ýanyňdaky kim? – diýip sorapdyr. Adamsy bolsa:

– Aý, aýy-la! – diýip, birhili göwnüýetmezçilik gatyşykly jogap beripdir. Munam daşarda duran aýy eşidäýmezmi, gaty göwnüne alypdyr...

Aradan esli wagt geçensoň, aýy dosty hiç gara bermäni üçin, ol adamyň özi aýynyň üstüne barypdyr. Görse, aýynyň ýarasy

bitipdir, daşarda işe güýmenip ýör diýýä.

– Ýeri-ow, aýy dost. Aýagymyň ýarasy gutulsa, gelerin diýdiň-de, gara bermediň-le?

– Aý, adam dost, aýak ýarasy bitdi, ýöne göwün ýarasy hiç bitenok-da – diýip, aýy jogap beripdir.

Çünki göwün ruhy hususyýet. Adamyň göwnüne degmek ony ruhy taýdan kemsitmek bolýar.

Magtymgulyň eserlerinde göwün diňe şu dünýä däl, eýsem ahyret bilen baglanyşykly ruhy hadysany-da aňladýar. Diýmek, bu ýerde göwnüň diňe ahlak däl, eýsem dini-ahlaky manysy bar.

Göwni jan bilen gatyşdyrmaly däl. Jan sap biologik ýa-da dini-mifologik düşünjedir. Göwün bolsa, ahlak hem-de ruh bilen baglanyşykly. Şonuň üçinem adam ölenden soň, onuň jany dowzaha-da gidip biler, bir sebäp bilen şu dünýäde-de galyp biler. Muňa arwah diýilýär. Bu iki ýagdaýam ýaramaz, islenilmeýän ýagdaý hasaplanypdyr. Emma göwün welin diňe jennete gidýär hasaplanypdyr, çünki göwün – Allanyň öýüdür.

Alla ýady bilen tirik bolan dil,
Göz ýumulmak bilen köňül ýatmaz hiç.
Köňül bostanynda iman täze gül,
Bir açylsa durar, solup ýitmez hiç.

Diýmek, göwün diňe şu dünýäde däl, eýsem ol dünýäde-de adam «menini» ýokary galdyrjak zatdyr. Hindileriň baş mün ýyl mundan ozal ýazylan kitabynda göwün hakda şeýle täsin maglumat bar: Göwün adamyň bedeniniň içindäki ruhy şahsdyr. Eger adam şu dünýäde haýyr işlere baş goşsa, onda göwün beden ölýänçä doly kemala gelýär. Ol daşky görnüşi boýunça adam teniniň edil ruhy ekiztaýdyr. Ten ölen badyna, sap ruhdan ybarat adam – göwün göwreden çykýar-da, ruhlar dünýäsine – baky dünýä rowana bolýar.

Magtymguly Pyragynyň:

Köňül guşy uçup gitse her ýana,
Mätäç etme ganat, guýruk, ýelege –

– diýmegi-de göwnüň belentligi, howalalylygy, erkinligi bilen

baglanyşyklydyr. Göwün guşy adamy ruhlandyrýar, adam ruhy ganat bekleýär. Meniň aňlaýşymça, hut şu hili dini söz düzümleri wagtyň geçmegi bilen ruhy-serhal aňlatmalara öwrülipdir hem-de ruhuň baýlaşmagyna, çuňlaşmagyna ägirt uly täsir edipdir. Aýdaly, göwün guşy diýen söz düzümi adam ruhunyň döredijilik ukyplary, adam hyýalatynyň bimöçberligi baradaky düýpli gürrüňe esas, örän möhüm esas bolup bilýär. Islendik döredijilik – ylym hem, pelsepe hem, saz hem, edebiýat hem adamyň göwün guşunyň ganat kakmasyndan döreýän, şol guşuň ruhuň asmanyndaky başdan geçirmeleri bilen baglylykda kemala gelýän ruhy hadysadyr. Göwün guşy adamyň «meninden» ylham alypdyr.

Göwün telwasy-da şundan gaýdýandyr. Göwün telwas etmesi – ganat kakmasy, göge galmasydur. Ýokarda göwün – ruhlaşan tebigy islegleriň jemi diýipdik. Adamyň döredijilige bolan islegi-de sözüň hakyky manysynda ruhy islegdir. Döredijiligi henize çenli halka doly ýetirilmedik, aramyzdan juda ir giden Akmyrat Şir şeýle ýazypdyr: «Sungat adam üçin edil iýmek-içmek ýaly hajatdyr. Güzellik hem ony amal edýän döredijilik islegi – adaman aýrylmasydyr, şol bolmasa adamyň, megerem, dünýäde ýaşasy-da gelmezdi».

Sazyň owazlary adam göwnüniň sesidir, edebiýat hem sungat göwnüň ýaşayşydyr we taryhydyr, ylym bilen pelsepe bolsa göwnüň ruhy gözlegleridir. Döwrümüziziň beýik şahyry Gurbannazar Ezizow:

Göwnüm, göwnüm, eziz göwnüm,
Diýme muňa öwündigim,
Otuza ser uran günüm,
Ahyr bildim göwündigiň.

Bu kämillige ýeten ruhuň öz-özi bilen gürrüňidir, döredijilikli ruh öz-özi üçin beýik açyş edipdir. Göwün ýürek bilen bir zatdyr diýip pikir etmek ýalňyslykdyr. Ýürek adam bedeniniň agzasydyr. Bu sözüň birinji manysy. Sözüň ikinji manysynda bolsa ýürek adamyň serhaly syzgylarynyň, hadysalaýyn duýgularynyň agzasydyr. Bulardan düýpli

tapawutlanýan göwün – ýürek bile kelläniň özara hyzmatdaşlygyndan esas alyp, şol içki esasyda daşky durmuşyň barlyklarynyň özboluşly jemlenmesidir. Hut şonuň üçinem beýik Magtymguly:

Tutaşmaz synanyň ody,

Başda hyýaly bolmasa.

Ýa-da:

Ýigidiň hyýaly bolsa serinde,

Ýykar bir gün, çöküp galmaz garynda –

– diýýär.

Ruhy hyjuwlylyk – ine, göwnüň esasy döredijilik hem aýgytlylyk sypaty. Ol sypat başyň hyýallylygyndan döreýär.

Magtymgulynyň tutuş ruhy taglymatynda göwün pelsepesiniň nähili orny hem ähmiýeti bar? Magtymgulynyň göwün pelsepesi ruhuň beýleki başlangyjyndaky nebse gaty düýpli hem-de esasy, örän şowly basdaşdyr. Göwün adamyň ruhuny kemsitmezden, basgylamazdan, garyplaşdyrmazdan hem ýöntemleşdirmezden, ahlaky ýörelgeler ýoluna, ahlaky ölçeglere salyp boljagyny görkezýän düşüňjedir. Nebis dünýäparazlygyň hem harsydünýäligiň esgeri, jan terkidünýäligiň esgeri bolsa, göwün ruhuň esgeridir. Jemgyýet göwünleriň sazlaşykly barlygydyr. Döwletiň binasy, ilki bilen, göwünlerde gurulýar. Göwün bolmasa, döwletiň esaslaryny döredip bolmaýar. Döwlet paýhas bilen gurulmaly bina, paýhas bolsa göwnüň sütünüdir, daýanjydyr. Magtymgulyda «göwün gözgüsi» diýen aňlatma bar. Göwün gözgüsünde bütin ruhy barlyk şuglalanýar. Şol sanda onda döwletlilige, tertiplilige, kanunalaýyklylyga bolan ruhy ymtylyşlar-da, edil ýüz görülyän aýnadaky ýaly, öz beýany tapmalydyr. Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň «adam» sözüne nähili mertebe, belentlik berýändigini biz bilýäris. Bu ýerde, elbetde, adam diýlende ruhy manyda aýdylýar – onuň göwni göz önünde tutulýar. Sebäbi gury san manysyndaky adam nämesi bilen tapawutlansyn?! Magtymgulyda-da göwün adamy gury sanlykdan alyp çykýan, ony şahsyýete öwürýän, ony şahssyzlygyň hupbatlaryndan halas edýän ruhy düşüňje manysyny berýär.

Edebi makalalar